

ХРАНАТА НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БЪЛГАРСКИ МОНАСИ (ПО ДАННИ НА АГИОГРАФСКАТА КНИЖНИНА ОТ XIII-XV ВЕК)

Силвия В. Аризанова

Агиографската литература съдържа сведения за храната, употребявана от българските монаси през средните векове, макар често те да присъстват с цел да се подчертае богоугодния живот на монасите и лишенията, на които се обричат при този начин на живот. Съществуват някои фактори, които имат отношение към представената информация в този тип исторически извори. Те могат да се обобщят по следния начин: 1) агиографските произведения са писани най-често от монаси, които е логично да се предположи, че имат ясна представа каква храна консумират техните събратя; 2) книжовниците нямат основания да преиначават сведенията за храненето, освен в случаите, когато се цели да се подчертаят лишенията на светите люде и

чревоугодничеството на други, а те в повечето случаи представляват преувеличения и нямат отношение към вида на храните; 3) повествователната форма на житията и похвалните слова дава възможност за описания и характеристики за храни и напитки, които в извори от документален характер се пропускат; 4) сведенията, които срещаме в агиографията не противоречат на тези, от други по тип извори, а в повечето случаи ги допълват. Темата за храните и напитките на българите се разглежда от редица изследователи¹, като в определени случаи се използва и агиографията като извор, особено когато става дума за живота на монасите. В своето изследване върху византийската култура през XI-XII в. А. П. Каждан при разглеждането на храненето на монасите се опира и на житийни произведения, като отбелязва стремежът на агиографите да се придържат към традиционния идеал на постенето, заради което лишенията често се

1 Й. Андреев прави обобщен преглед върху това какво българите през XII-XIV в. са използвали за храна, как са се снабдявали с нея и какви са били обичаите в тази връзка. Обръща внимание, че е имало разлики в яденето на по-бедните слоеве на населението и болярските семейства. – вж. Андреев, Й. Всекидневието на българите през XII-XIV век. С., 1992, 70-76. Във връзка с направените археологически разкопки в царския дворец в Търново, Я. Николова се спира и на информацита за храната на българите през XII-XIV в. – вж. Николова, Я. Домашният бит и въоръжението в двореца на Царевец според археологическия материал. – В: Царевград Търнов. Т. II. С., 1974, 209-212. Ал. Русев и Ал. Павлова също пишат по въпросите, свързани с храненето на българите през Средновековието. – вж. Павлова, Ал. Храната на средновековните българи от XIII-XIV в. като част от всекидневният бит. – История, 1994, 1, 36-47; Русев, Ал. Жилище и храна на българите през X-XIV век. – Минало, 4, 1998, 20-28. Ив. Павлов, макар да пише за по-късните векове, се спира като въведение и на храната на българите през средните векове. – вж. Павлов, Ив. Присъствия на храненето по българските земи през XV-XIX век. С., 2000, 6-13.

преувеличават². Той не изключва обаче разнообразието от храни в тяхното меню, както и възможността да са настъпили някои промени в менюто с течение на времето, които обаче остават трудно доловими.

В агиографските текстове съвсем естествено имаме повече сведения за храната, която са употребявали монасите и отшелниците. Св. Йоан Рилски се е хранел със сланутък, според Службата за него от XIII в.³ Той се приема като дар от Бога и се набляга на това, че не е продукт на обработване на земята с рало⁴. Отшелникът задоволява глада си с това, което му дава природата без да се занимава със земеделие. В Канона за св. Йоан Рилски се разказва за чудодейно изхранване на множество хора – със шепа брашно и сланутък⁵. Това показва, че светецът е разполагал и с брашно. Въпросът как се е снабдил с него, при положение, че изрично се посочва в книжнината, че не се занимава със земеделие, има своето обяснение, тъй като от сланутък (нахут, леблебия) се мели и брашно. В проложното житие на светеца в Стишния пролог (XIII в.) се съобщава само, че той се храни в планината с дива растителност без да се пояснява

2 Каждан, А. П., Ан Уортън Епстейн. Византийската култура XI-XII. Промени и тенденции. "Фабер", 2001, 99-100.

3 Българската литература и книжнина през XIII век. Под ред. на Ив. Божилов и Ст. Кожухаров. С., 1987, с. 72. Същите сведения ни предоставя и Проложното житие на св. Йоан Рилски от Драгановия миней (XIII в.). – вж. Стара българска литература. Т. IV. Житиенписни творби. Съст. и ред. Кл. Иванова. С., 1986, с. 131. Също така житието за св. Йоан Рилски от Патриарх Евтимий и това от Димитър Кантакузин (Стара българска..., т. IV, с. 140, 152). В творбата на Евтимий Търновски се пояснява, че растението има някакви зърна в шушулките си, които всъщност се ядат (Пак там, с. 141).

4 Българската литература и книжнина през XIII век..., с. 72.

5 Пак там, с. 79.

конкретно с каква⁶. Според текста св. Йоан Рилски взима от природата само толкова, колкото му е необходимо без да прекалява, нито да се запасява. Отбелязва се, че отшелникът е живеел с дивите животни, но не е ловувал⁷. В житието за светеца от Патриарх Евтимий, написано във втората половина на XIV в. присъства разказ за чудодейното получаване на хляб от ангелите, с който отецът е засищал глада си⁸. В този текст се споменава също, че между даровете на българския цар Петър за рилския отшелник има *“различни плодове, подходящи за монасите”*⁹. Несъмнено те са представлявали част от храната в мошеските братства. С плодове задоволявали глада си и някои монаси от Осоговския манастир¹⁰.

Според сведенията в Пространното житие на св. Иларион Мъгленски от Патриарх Евтимий монасите са се хранили с хляб¹¹, приготвян от жито и в случай на глад са търсели Божията помощ: *“Когато веднъж настъпи голям глад и братята се затрудниха поради оскъдицата на храна и много бедствуваха, блаженият Иларион се*

6 Стара българска... т. IV, с. 132. По-нататък в текста се споменава и за израсналия в близост до местообиталището му сланутък, израснал там по Божия воля.

7 Стара българска... т. IV, с. 132. За ловът в българското средновековно общество вж. Андреев, Й. Всекидневието на българите през XII-XIV век. С., 1992, с. 70, 119-120.

8 Стара българска... т. IV, 142-143. Този разказ взема от Евтимий Търновски Димитър Кантакузин в житието, което той пише за св. Йоан Рилски. – вж. Пак там, с. 155.

9 Стара българска... т. IV, с. 144. Монасите, поради честите пости са използвали за храна предимно плодове и зеленчуци. – вж. Начева, Р. Наблюдения върху монашеския живот в средновековна България. – Минало, 2, 1995, с. 42.

10 Стара българска... т. IV, с. 186 (Пространно житие на св. Йоаким Осоговски).

11 За хляба като храна на българите вж. Павлова, А. Храната на средновековните българи от XIII-XIV в. като част от всекидневния бит. – История, 1994, кн. 1, 40-41.

*отдаде на молитва и със сълзи призоваваше Божието човеколюбие. И, о чудо! Житницата веднага се изпълни с храна и прогони падналия върху братята облак на скръбта”*¹². С хляб са се хранили монасите от Дечанския манастир¹³, както и монаси в Пространното житие на св. Яков Черноризец¹⁴. Хлябът е характерна храна за монасите по думите на св. Теодосий Търновски, изразени в неговото житие¹⁵.

Ако съдим от житието на св. Йоаким Осоговски игуменът в манастира е имал известни права да определя времето за пости, когато те не са изрично регламентирани¹⁶. В текста пише, че местния настоятел е имал правило да пости с братята в понеделник, сряда и петък до вечерта, като грешно било дори да се хранят с плодове в гората през деня в посочените дни. Сведения имаме и за храната, употребявана от монаси в Солун, които обаче клонели към ерес. Споменават се хляб, маслини и лозя¹⁷. В правилата на Студийския манастир, писани

12 Стара българска... т. IV, с. 91. При християнския ритуал на причастие се използва хляб и вино. При споровете на св. Иларион Мъгленски с армените се обръща внимание на приетия обичай при православните християни това да става със заквасен хляб, а при представителите на Арменската и Западната църква – с безквасен хляб. – вж. Пак там, с. 100.

13 Стара българска... т. IV, с. 245 (Пространно житие на св. Стефан Дечански от Григорий Цамблак).

14 Стара българска... т. IV, с. 435.

15 Стара българска ... т. IV, с. 461 (Пространно житие на св. Теодосий Търновски от патриарх Калист).

16 Стара българска... т. IV, с. 186.

17 Стара българска... т. IV, с. 453 (Пространно житие на св. Теодосий Търновски от патриарх Калист). В текста се споменава и тиквата, но се посочва, като нещо, а не като храна. С лозя са разполагали много от българските манстири, както личи от царските грамоти. – вж. Даскалова, А., М. Райкова. Грамоти на българските царе. С., 2005. То е използвано, както за храна, така и за производство на вино.

през IX в. се посочват още различни храни, характерни за менюто на иноците във византийските манастири – зеленчуци, бобови култури, риба, сирене, яйца, зехтин, армея (кисело зеле), сушени смокини, кестени, варени круши, сливи, варен боб (някаква бобова култура – леща, грах и т.н.) със стрити орехи, вряло жито, някакво определено питие (вероятно вино) и едно по специално “благосмешение”, което се състои от пипер, кимион и топъл анасон¹⁸. Това дава основание да се предположи, че и менюто на българските монаси е било по-разнообразно от представеното в житията. Подобно мнение изказва и А. П. Каждан за менюто на византийските монаси от XII в. като прави сравнение между описания хранителен режим в типика на манастира “Пантократор” и агиографския идеал, от когото очевидно той се отличава¹⁹. Изследователят стига до извода, че в типичие се е залагало на силната закуска, а дневното ядене се е ограничавало до хляб и вино, понякога зеленчуци и плодове. Изглежда тази практика се запазва и в следващите векове.

В житието на руския митрополит Петър от Киприан се разказва как той като послушник е носел вода и дърва в готварницата на манастира²⁰. В самата обител не е имало течаща вода и тя е трябвало да се донесе вероятно от близък извор или река. Наличието на помещение, в което се готви предполага, че монасите са насищали глада си с топла храна. Димитър Кантакузин намеква за необходимостта от готварски умения, за да бъде едноястие

18 Гошев, Ив. Правила на Студийския манастир. – ГСУ БФ, 17, 6, 1939-1940, С. 1940, 33-35. При хранене монасите от тази обител са седели на маса и са използвали чинии и лъжици.

19 Каждан, А. П., Ан Уортън Епстейн. Византийската култура XI-XII..., с. 100.

20 Стара българска... т. IV, с. 110.

сладко и желано²¹. Когато пребивава в Парория св. Ромил Видински работи също в готварницата и хлебарницата, което показва че монасите там са се хранели не само с хляб, но и топла храна²². В дните на оскъдица Григорий Доброписец пише, че са се прехранвали само с малко ръжица, която сварявали с вода²³. По време на Великия пост преди Великден житиеписеца, че преди да се усамотят монасите, си приготвят малко вариво за телесна утеха²⁴. Изглежда в празничните дни са се хранели поне два пъти на ден. Разпространена била и консумацията на риба. Св. Ромил Видински се занимава с риболов, за да доставя необходимата храна за стареца, за когото той се грижи²⁵. Рибарските умения вероятно е придобил още в детството си, тъй като е бил роден в крайдунавския град Видин. Риба е ловял във местните вирове с плетени мрежи, а подробно се разказва за проявената от него находчивост при зимни условия, когато разрива снега, натрошава леда и сам влиза в студените води, за да размъти водата и рибите да излязат по нагоре и така да бъдат уловени²⁶. За използването на въдица със стръв – “рибешка храна”, пише Константин Костенечки²⁷. Монасите са разчитали при нужда и на чуждата милост. Св. Ромил Видински и неговия послушник Григорий се сдобиват със сух хляб, поради щедростта на един просяк, който казва че е търсел пресен хляб, а е събрал

21 Стара българска... т. IV, с. 162 (Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски от Димитър Кантакузин).

22 Стара българска... т. IV, с. 473 (Пространно житие на св. Ромил Видински от Григорий Доброписец).

23 Пак там, с. 476.

24 Пак там, с. 478.

25 Пак там, с. 474.

26 Пак там.

27 Константин Костенечки. Съчинения. Изд. Анна-Мария Тотоманова. С., 1993, с. 45 (Сказание за буквите).

премногo сух хляб и дарява една торба на гладуващите монаси²⁸. В същото житие се разказва и за друг начин, по който монасите са се сдобивали с храна – в замяна на труда си. Послушникът на един старец се е трудил в определени дни в хлебопекарницата на един манастир и затова е получавал пресен хляб, който е занасял на своя наставник²⁹. Ако съдим колко често Григорий Доброписец споменава храната и как са се сдобивали с нея, може да се предположи, че в кр. на XIV в. изхранването е било трудно и се е ширел глад, за когото не веднъж говори в житието си за св. Ромил Видински. Но в менюто на монасите се е наблюдавало и разнообразие. На Света гора, когато са се подкрепяли един друг при изграждането на свои килии, Григорий Доброписец споменава храните, които са имали и споделяли³⁰. Това включва хляб, вино, гозба, плодове или *“някакви сладки неща”*. Плодове и хляб са дарявани за монасите и от благородниците от Авлон³¹.

За храната, характерна за хората, отдали се на Бога се дават сведения и в книжнината за св. Филотея Темнишка. Според житието ѝ от Патриарх Евтимий тя е спазвала строго въздържание през цялата седмица и само в събота и неделя *“след като се причестеше с божествените тайни, вкусваше малко хляб, също и накисната леща, а после пак спазваше предишния начин на живот”*³². Книжовникът пише и за една сладка напитка, от която също св. Филотея се въздържа. Тя се е наричала *“сикер”*

и е била направена *“от много и различни семена”*³³. Има някои различия в Похвалното слово за св. Филотея от Йоасаф Бдински. Светицата приема само по малко хляб и кисел сок, разбира се и вода³⁴. Според словото тя се храни само толкова, колкото е необходимо да поддържа тялото си. Когато се оттегля в т. нар. пустиня, св. Филотея Темнишка се изхранва само с *“пустинни растения”*, и то нередовно³⁵. Интересно е споменаването в житието на мюсюлманския свят човек Отман баба (XV в.), че пребивавайки в уединение по българските земи се храни с растения и диви плодове³⁶, подобно на християнските отшелници. Може да се предположи, че храненето е зависело от конкретните климатични условия и е включвало растения, характерни за мястото, където пребивава отшелникът.

Бащата на Алексий човек Божи Ефимиан, според житийния разказ е постил и затова не е вкусвал храна до деветия час на деня, а поради благочестието и щедростта си слага три трапези в дома си – в три часа на деня за сираците и вдовиците, в шест часа за странниците и проходещите, и в девет – за бедните и недъгавите³⁷. Едва с последните той *“ядеше хляба си заедно с монасите и сиромасите”*³⁸. Споменаването на монасите показва, че този тип въздържание е бил характерен за тях и тъй като Ефимиан е бил отдаден на Бога се е придържал към него. Неговият син Алексий човек Божи след като

28 Стара българска... т. IV, с. 483 (Пространно житие на св. Ромил Видински от Григорий Доброписец).

29 Пак там, с. 488.

30 Пак там, с. 483.

31 Пак там, с. 490.

32 Стара българска литература. Т. II. Ораторска проза. Съст. и ред. Л. Грашева. С., 1982, с. 204.

33 Пак там, с. 203.

34 Стара българска... т. II, с. 191.

35 Пак там, с. 192.

36 Граматикова, Н. Отман Баба - един от духовните патрони на ислямската хетеродокция в българските земи. – Историческо бъдеще, 2001, 2, с. 95.

37 Стара българска... т. IV, с. 424 (Пространно житие на св. Алексий човек Божи).

38 Пак там.

напуска дома си се отдава на пост и молитва, като житиеписецът съобщава, че се е хранил само с 2 унции (= 28 гр.)³⁹ хляб и е пиел по две чаши вода⁴⁰. С хляб и вода е задоволявал глада си и Яков Черноризец, живял като отшелник в Палестина⁴¹. Но когато се премества в друга пещера, отшелникът *“имаше за храна само тревите, що растяха в реката. По-късно направи малка градинка на брега, която обработваше малко време през деня; и от нея се хранеше”*⁴². Тук вече монахът се възползва от природните условия и не приема храната на готово, а се труди за нея.

Лишенията са били част от ежедневието на монасите, но този момент се подчертава още по-силно в агиографската книжнина, писана от последователите на исихазма. В Пространното житие на св. Йоан Рилски от Патриарх Евтимий за храна на отшелника се сочи отново тревното биле и водата от изворите⁴³, но се прибавят от книжовникът нови сведения, с оглед на неговите разбирания: *“Защото той дори самата онази пустинна трева не ядеше до насита, но твърде малко и оскъдно и след залез слънце; така и водата – само колкото да разхлади вътрешностите си”*⁴⁴. Тук вероятно се описва някакъв вид пост, характерен за монасите-исихасти, при

39 Според славянския текст – мѐра.

40 Стара българска... т. IV, с. 425 (Пространно житие на св. Алексий човек Божи).

41 Стара българска... т. IV, с. 430 (Пространно житие на св. Яков Черноризец).

42 Пак там, с. 432. На друго място Яков Черноризец отново използва за храна тревите, като ги стрива и тогава ги яде. Това прави само два пъти в седмицата, тъй като се придържа към строг пост в стремежа си за покаяние. – вж. Пак там, с. 437.

43 Същото споменаване присъства в житието на светеца от Димитър Кантакузин, който използва като източник написаното от Евтимий Търновски. – вж. Стара българска... т. IV, с. 152.

44 Стара българска... т. IV, с. 137.

който те се хранят само след залез слънце и по малко. А според житието, написано от Димитър Кантакузин, се е случвало св. Йоан Рилски да се въздържа от всякаква храна⁴⁵. Всяко отклонение от въздържанието, както препиването и преяждането се е считало за ерес⁴⁶.

За св. Иларион Мъгленски се казва в житието от Евтимий Търновски: *“Говореха за него, че в младостта си за трийсет години изобщо не вкуси вино”*⁴⁷. Ограниченията в това отношение не са имали задължителен характер, пренебрегването на виното като напитка е било въпрос на личен избор. Изглежда по думите на Патриарх Евтимий св. Петка Търновска също спазва строг пост, който няма задължителен характер, а е по нейно желание, за да се доближи до Бога⁴⁸. Тя в пустинята вкусвала само пустинна трева, и то нередовно. *“Но нито тази трева, нито вода не приемаше достатъчно, а малко и рядко, повече – привечер.”*⁴⁹ Последното уточнение показва, че

45 Стара българска... т. IV, с. 152. Макар и твърде далечни по своите специфики, ако се съотнесе начина на хранене на православните монаси към начина, по който будистки монаси в Япония са спазвали определен хранителен режим (препитавайки се предимно с растения и ядки), за да мумифицират тялото си, то възниква възможността отдадените на Бога наистина да са водили живот в крайни лишения, тъй като останките им остават нетленни. И от тази гледна точка е възможно агиографската литература да отразява реалността.

46 Стара българска... т. IV, 453-454 (Пространно житие на св. Теодосий Търновски от патриарх Калист).

47 Стара българска... т. IV, с. 106. Виното, както и хляба са се използвали в християнския ритуал. Св. Иларион Мъгленски отправя упреци, че не се носи вино, примесено с вода: *“Защо в свещената служба не носите вино, смесено с вода, а само вино без вода и с него ознаменувате едното естество на Христа?”*. – вж. Пак там, с. 101.

48 Стара българска... т. IV, с. 194 (Пространно житие на св. Петка от Патриарх Евтимий).

49 Пак там.

светицата е спазвала пост, според който се храни след залез слънце. Той е споменаван и в други произведения на Патриарх Евтимий и по всичко личи е бил близък до неговите разбирания. Роман, съподвижник на св. Теодосий Търновски, съблюдавайки строг пост според житието, написано от византийския патриарх Калист, е вкусвал храна само веднъж дневно *“и то твърде малко и груба”*⁵⁰. Поради телесната слабост и болест той е пиел и по-малко вино, което житиеписеца оправдава именно с не доброто му здравословно състояние. Вероятно книжовникът е по-критичен, заради представата си, че добродетелните хора се отдават на големи лишения, но например през XI в, ако съдим по типа на Бачковския манастир⁵¹, виното е било често срещана напитка на трапезата на монасите, ако не е време за пости. От храна се лишава и Евтимий Търновски, водейки живот на монах⁵². Доколко това се покрива с реалността е спорно, тъй като лишенията са част от образа на идеал за монах и отшелник.

Несъмнено е, че домашни животни също са били използвани за храна. Местен болярин дарява на Осоговския манастир коня си, 50 овце и 2 вола⁵³. Едни от тези животни са използвани за езда, други за обработване

50 Стара българска... т. IV, с. 467 (Пространно житие на св. Теодосий Търновски от патриарх Калист).

51 Turison Vasuriani. – ГИБИ, т. VII, 1968, с. 49.

52 Стара българска... т. II, 217-218 (Похвално слово за св. Патриарх Евтимий от Григорий Цамблак).

53 Стара българска... т. IV, с. 185 (Пространно житие на св. Йоаким Осоговски). В Скопския и Хилендарския препис е поместен епизод, който в който се разказва за посещение на българския цар Калоян в Осоговския манастир. Преди това в съня на едни слуга в обителта се явява св. Йоаким Осоговски, който предупреждава да подготвят хубав овен за курбан, поради височайшото посещение. – вж. Пак там, с. 573, бел. 39. Това показва, че овчето месо е използвано като храна от монасите при празнични случаи.

на земята, трети за храна, някои от тях за суровини. Добитък дарява и българския цар Иван Александър на монасите в Парория⁵⁴. В Похвалното слово за св. Патриарх Евтимий Григорий Цамблак разказва за отглеждането на овце, които се използват за вълна и мляко⁵⁵. За месо не се споменава и може да се предположи, че са избягвали честото заколване на домашни животни, от които могат да се придобият други необходими неща за домакинството. Сред разрешените храни, когато не е време на пости, например се споменава сиренето в типа на Бачковския манастир⁵⁶, което е животински продукт. В агиографията се срещат сведения за пастири, които отглеждат овце. От такива бива открит и св. Йоан Рилски в планината, която обитава според житието за него от Патриарх Евтимий⁵⁷. Освен овце българите са отглеждали и кози, макар порядко да се споменават в агиографията⁵⁸. Други по тип извори дават информация и за други животни, отглеждани от българите. Пастирът, станал монах от византийските стихове на Катрари (XIV в.), отглежда кози, овци, свине и телета⁵⁹. Книжовниците обаче по-често в агиографията

54 Стара българска... т. IV, с. 448 (Пространно житие на св. Теодосий Търновски от патриарх Калист).

55 Стара българска... т. II, с. 225.

56 Turison Vasuriani. – ГИБИ, т. VII, 1968, с. 49.

57 Стара българска... т. IV, с. 140.

58 Стара българска... т. IV, с. 461 (Пространно житие на св. Теодосий Търновски от патриарх Калист). Ведно от произведенията на Костенечки се посочват някои от животните, които служат за храна на сърбите – овце, биволи и др. Той не скрива възмущението си от пиенето на кръв от някои хора. Споменава също вино и хляб. – вж. Константин Костенечки. Съчинения. Изд. Анна-Мария Тотоманова. С., 1993, 97-100. В апокрифното чудо на св. Теодор със змея се споменават бикове, овци, кози и агнета като добитък, с който се плаща данък на змея. – вж. Мирчева, Е. Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста. С., 2006, с. 833.

59 Дуйчев, Ив. Българско средновековие. Проучвания върху

само обобщават отглежданите животни като стада или добитък. От своя страна сведенията в царските грамоти за длъжностни лица, които събират десятък от пчели, жито, вино, свине и овце, показват че с последните е разполагал съответния манастир⁶⁰. Може да се приеме, че те са имали отношение към прехраната на монасите и издръжката на манастира.

Използваните от Киприан в Похвалното слово за св. митрополит Петър сравнения характеризират някои храни и питиета като сладки⁶¹. Книжовникът споменава също пчелите⁶². Сравнението на святите люде с пчелите, даващи сладък мед е характерно за агиографската книжнина⁶³. И медът е бил несъмнена част от трапезата на средновековния българин. Монасите също са се хранили с него, предвид споменаването на пчелин към Осоговския манастир в Скопския препис (по превод на Д. Маринов) на житието на св. Йоаким Осоговски⁶⁴. В някои

политическата и културна история на средновековна България. С., 1972, с. 144.

⁶⁰ Дуйчев, Ив. Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 г. С., 1986, 63-64; Даскалова, А., М. Райкова. Грамоти на българските царе. С., 2005, с. 42, 45, 47.

⁶¹ Стара българска... т. II, с. 208.

⁶² В същото свое произведение Киприан пише също за сол и масло (Стара българска... т. II, с. 208.). В библейски разказ за св. пророк Илия (3 Царства 17:11-13), поместен в Житие с малка похвала на св. Йоан Рилски от Димитър Кантакузин, се споменава брашно и дървена гаванка с масло, което подсказва в какво е било съхранявано. – вж. Стара българска... т. IV, с. 165.

⁶³ Стара българска... т. IV, с. 138, 150, 195, 446, 448-449, 484 (Пространно житие на св. Йоан Рилски от Патриарх Евтимий; Житие с малка похвала за св. Йоан Рилски от Димитър Кантакузин; Пространно житие на св. Петка Търновска от Патриарх Евтимий; Пространно житие на св. Теодосий Търновски от патриарх Калист; Пространно житие на св. Ромил Видински от Григорий Доброписец).

⁶⁴ Стара българска... т. IV, 573-574, бел. 42.

царски грамоти (Рилската, Оряховската, Витошката) се споменават служители, които събират десятък от пчелините⁶⁵, което недвусмислено показва, че такива са притежавали манастирите.

А какви са били използваните подправки можем да предпологаеме. В Мъчението на св. Георги Победоносец се споменава сол, но като нещо което се изсипва върху раните, за да причинява повече болка⁶⁶. На друго място обаче, в житието на св. Ромил Видински, солта се сочи недвусмислено като подправка⁶⁷. Тя е била обект и на търговия, както личи от други източници⁶⁸ и вероятно е била широко използвана.

В агиографията най-често се споменава като храна хляба, което само показва честата му употреба и свидетелства за добре развито земеделие у българите. Монасите са спазвали строг пост и са се хранили предимно с плодове и зеленчуци, а както личи от житията на св. Йоан Рилски се е случвало да задоволяват глада си и с това, което им предоставя природата. Макар в агиографската книжнина да се подчертава тяхната склонност към лишения, в нея се срещат сведения, които показват, че не винаги монасите са били така крайни във въздържанието. Случвало се е те да консумират вино, риба и топла храна, което не противоречи на

⁶⁵ Даскалова, А., М. Райкова. Грамоти на българските царе. С., 2005, с. 42, 45, 47.

⁶⁶ Стара българска... т. IV, с. 398.

⁶⁷ Стара българска... т. IV, с. 490 (Пространно житие на св. Ромил Видински от Григорий Доброписец). Солта се споменава и от Константин Костенечки. – вж. Константин Костенечки. Съчинения..., 1993, с. 55 (Сказание за буквите).

⁶⁸ Петров, П., В. Гюзелев. Христоматия по история на България. Т. 2. Същинско средновековие. Краят на XII-XVIII в. С., 1978, с. 266 (Сметководната книга на Антониус Барбериус); Горина, Л. В. Социално-икономическите отношения во Втором Болгарском царстве. М., 1972, с. 129 сл.

суровите пости, на които се набляга в агиографията, тъй като те не са били постоянни. Показва се едно по-човешко лице на монашеството и че литературата за светите люде, макар да се стреми да впише образите им в една идеалистична представа, неизбежно привнася и реалистични елементи. От представеното в агиографията става ясно, че храненето на българските монаси през XIII-XV в. е зависимо от четири основни фактора – растителният и животински свят на мястото, където живят монасите; собствеността на манастира, намерила израз често в нивя, лозя, добитък, пчелини и др.; щедрите дарения на благочестиви християни; и стремежа за богоугоден живот и придържането към определените за православните християни пости. Останалото – дали ще се храни оскъдно, дали поради болест ще пие вино и яде по-калорична храна, дали ще я сготви или консумира в суров вид и т. н., е следствие единствено от личния избор.

THE MEAL OF MEDIEVAL BULGARIAN MONKS (BASED ON INFORMATION FROM 13-15TH CENTURY HAGIOGRAPHY)

Silviya Arizanova

This article examines the information about the various kinds of food used by Medieval Bulgarian monks in 13-15th century. The main source is the hagiography from this period. The text put an accent on of the factors affecting the nutrition of pious people, such as the variety of food and drinks; the influence of privations in a monk's life and reflection of the religious restrictions in relation to the monk's table; the role of personal choice; the part played by nature; the financial state of respected monastery and the significance of the charity activities.